

УДК 37.035.91

Катерина Демчук

ФОРМУВАННЯ ЛІДЕРСЬКИХ ТА ПРОФЕСІЙНИХ ЯКОСТЕЙ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ГУМАНІТАРНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

У статті викладається про формування лідерських та професійних якостей майбутніх учителів у процесі навчання гуманітарних спеціальностей, охарактеризовані їх складові, обґрунтовані значимості даних якостей в роботі майбутніх педагогів. Виявлена модель особистісної ситуації формування лідерських та професійних якостей майбутніх учителів з допомогою аналізу психолого-педагогічної літератури, визначені компоненти та рівні професійної направленості студентів-лідерів.

Ключові слова: студент, майбутній учитель, лідерські та професійні якості, лідер.

На сьогоднішній день лідерство знаходиться під пильним поглядом досить багатьох науковців. Кожен з яких намагається дослідити цей феномен з власної точки зору, розглядаючи та розбираючи поняття «лідер» та «лідерство» по частинах та складових.

Такими науковцями є К. В. Бикова, Е. Богардус, Л. Й. Дерев'яна, А. А. Єршов, Н. С. Жеребова, А. В. Кальянова, Т. І. Наконечний, А. В. Пертровський, О. О. Савельєва, Н. М. Ткаченко, О. В. Турська, Л. І. Ушанський, В. В. Шпалінський.

Актуальність дослідження проблеми формування лідерських якостей майбутніх учителів у процесі навчання гуманітарних спеціальностей пояснюється тим, що вчитель повинен бути організатором, керівником учнівського і батьківського колективів. Педагогічна діяльність зобов'язує його виявляти та розвивати власні лідерські якості і готувати лідерів шкільного колективу. Гуманітарний цикл предметів створює такий мікроклімат, який сприяє пізнанню майбутнім учителем власних лідерських якостей та їх реалізації в процесі життєдіяльності.

У Законах України «Про освіту», «Про вищу освіту», Національній доктрині розвитку освіти в Україні, Концепції педагогічної освіти визначається національна політика в галузі підготовки педагогічних кадрів, яка спрямована на підвищення престижу та соціального статусу педагога, забезпечення умов для його професійного і культурного зростання.

Метою нашого дослідження є виявити особливості формування лідерських якостей студентів, як майбутніх учителів в процесі навчання дисциплін гуманітарних спеціальностей, а завданнями – розглянути компоненти формування лідерських та професійних якостей та їх реалізацію в процесі навчання дисциплін гуманітарних спеціальностей.

Доцільно зауважити, що лідерство в студентських колективах – це явище більш стабільне, ніж у колективах дітей та підлітків, де в основному виникає спонтанно. Причина полягає в тому, що для студентства характерна стійка мотивація до майбутньої професійної діяльності та професійне самовизначення. По-друге, умови навчання у вищому навчальному закладі і є максимально наближеними до умов професійної діяльності.

З метою виявлення основних лідерських якостей сучасного вчителя доцільно звернутись до структури його професіоналізму. Однак, перш за все, вважаємо за доцільне розкрити сутність поняття «якість» і, зокрема «якість особистості». В науковій літературі якість визначається як «найбільш істотна властивість, яка надає будь-якому феномену визначеність» [1, с. 63]. Відомі психологи В. Мерлін [2, с. 423], В. Крутецький [3, с. 498] та ін. визначають поняття якості особистості як усталену сукупність її властивостей.

Здійснений нами аналіз наукових праць, дозволяє констатувати: лідерські якості – різновид психолого-педагогічних якостей особистості, який відображає ставлення людини до людей і суспільства взагалі, проявляються в її суспільній поведінці та вчинках. Ми переконані, формування лідерських якостей має бути стрижневим напрямком професійної підготовки майбутнього вчителя.

Для нашого дослідження суттєвий інтерес має характеристика інтелектуально-креативних якостей учителя, як складової лідерства, представлена в дослідженні Семченко Н. О. [4, с. 188–189], де подано характеристику інтелектуально-креативних якостей, які притаманні вчителю-лідеру.

До запропонованих дослідницею якостей, як нам вважається, слід додати таку важливу якість як *сенситивність* (виділено нами) – вміння відчувати й сприймати нове в освітньому просторі, готовність до реалізації нових ідей, вміння їх творчо використовувати в професійній діяльності.

Вважаємо за доцільне зазначити, що в процесі підготовки майбутнього вчителя до практичної роботи, виконання ним громадських доручень, активна участь у громадському та суспільному житті вишу, факультету, академічної групи у студентів формуються морально-вольові якості особистості, організаторські здібності. Саме така людина має моральне право очолювати колектив однодумців, саме вона покликана вести маси за собою. Тут доречно згадати Я. А. Коменського, який писав, що «учителем може бути тільки людина високої культури, освіченості, моральності» [5].

Вагомий внесок у виявлення та обґрунтування професійних якостей, необхідних вчителю, зробили Ф. Гоноболін, А. Щербаков, Є. Осовський.

На сучасному етапі продовжується активна розробка питань, пов'язаних із формуванням професійних якостей майбутнього вчителя в контексті педагогічного професіоналізму (В. Гриньова, Н. Гузій, Л. Кондрашова); професійної компетентності вчителя (О. Антонова,

Н. Кузьміна, А. Реан,); педагогічної (професійної) майстерності (І. Зязюн, А. Щербаков, Є. Барбіна); педагогічних цінностей (Є. Бондаревська, І. Ісаєв); професійним вихованням майбутніх учителів (Б. Вульф, М. Дяченко, М. Ларина).

Професійні якості А. Карпов тлумачить, як індивідуальні властивості суб'єкта діяльності, що необхідні й достатні для її реалізації на нормативно заданому рівні і які значущо й позитивно корелюють хоча б з одним (або декількома) її основними результативними параметрами – якістю, продуктивністю, надійністю [6].

А. Маркова вважає, що професійні якості, з одного боку, є передумовою професійної діяльності, а з іншого – вони самі удосконалюються, шліфуються в ході діяльності, будучи її новоутворенням [7].

Професійні якості – це окремі динамічні риси особистості, окремі психічні і психомоторні властивості (виражені рівнем розвитку відповідних психічних і психомоторних процесів), а також фізичні якості, які відповідають вимогам певної професії й сприяють успішному оволодінню цією професією.

Ю. Бабанський запропонував такий розподіл професійних якостей майбутнього вчителя:

- 1) особистісні якості, до яких належить потреба працювати з дітьми;
- 2) якості, необхідні для здійснення навчальної діяльності;
- 3) якості, що реалізуються у процесі виховної діяльності [8, с. 91–94].

Інший підхід до класифікації професійних якостей майбутніх учителів запропонувала В. Гриньова, яка вивчала професійні якості майбутніх учителів як складовий компонент їх педагогічної культури та необхідну умову ефективної професійної діяльності. На її думку, вчитель повинен піклуватися не про те, які саме якості й особливості він прагне розвинути у вихованця, а про те, як їх виявити саме в себе відносно нього.

Отже, спочатку вчителю треба сформувати ці якості в собі, а потім вже стати прикладом для вихованця.

Виділені професійні якості та особливості майбутнього вчителя В. Гриньова розподілила на такі чотири блоки:

- 1) охоплює такі професійно-спрямовані параметри, як любов до дітей, любов до професії, відданість професії, відповідальність, обов'язок, чесність, тактовність, ввічливість, авторитетність, виваженість та імідж;
- 2) включає інтелектуальні параметри: гнучкість, варіативність, самостійність, критичність та продуктивність мислення, ерудиція, хороша пам'ять, дотепність, володіння усною та письмовою мовою;
- 3) містить індивідуально-психологічні якості, необхідні в учительській діяльності, такі як стриманість, вимогливість, врівноваженість, толерантність, воля, готовність до самовдосконалення;
- 4) складається з таких екстравертивних якостей, як повага до людини, комунікативність, доброзичливість, милосердя, співчуття, справедливість, альтруїзм та емпатійність [9, с. 80–81].

Ця класифікація є, на наш погляд, досить вдалою, оскільки вона

враховує різнопланові властивості, притаманні майбутньому вчителю, включаючи як його професійні, так і особистісні якості, які, у свою чергу, сприяють ефективному процесу здійснення громадської діяльності.

Ми вважаємо, що така систематизація може слугувати основою для створення системи формування професійних якостей майбутнього вчителя як орієнтира його професійної підготовки.

Вважаємо за потрібне виділити такі професійні якості майбутніх учителів, які сприяють забезпеченню ефективному навчальному процесу: морально-етичні якості; інформаційно-когнітивні; організаційно-комунікативні; аналітико-рефлексивні.

Важливе значення для професійного становлення майбутнього учителя має розвиток і збагачення його рефлексивних уявлень про себе як професіонала, що визначає ставлення педагога до професійної діяльності та характер її здійснення.

Система професійної підготовки досить успішно забезпечує засвоєння майбутніми вчителями знань, умінь і навичок професійної діяльності, а ось розвиток інших професійних якостей є складним процесом, що вимагає професійного виховання, актуалізації процесів самопізнання й самовдосконалення.

Професійне становлення майбутнього вчителя – це складне й багатовимірне явище перетворення особистості, починаючи від часу її студентства і до педагогічної діяльності.

Важливим компонентом у процесі здійснення навчального процесу майбутнього вчителя, як зазначають сучасні психологи і педагоги, є рефлексія. Орієнтація на рефлексію допомагає вчителю, на думку багатьох дослідників (Ю. Бабаян, В. Вульфів, Л. Карамушка та інші), знайти своє професійне обличчя, здійснювати самоаналіз, самооцінку, підвищувати рівень самоорганізації у процесі професійного становлення і розвитку. Зважаючи на це, цілком виправданим, на нашу думку, є виділення в системі формування професійних якостей майбутнього учителя рефлексивного компонента.

До аналітико-рефлексивних якостей майбутніх учителів зараховуємо: аналіз основи власної діяльності (ціннісні, світоглядні, професійно-позиційні); співвідношення задуму і його реалізацію; прогнозування на основі екстраполяції наслідків своїх дій і вчинків.

Отже, рефлексивний компонент передбачає сформованість у майбутнього вчителя вмінь і навичок, що зумовлюють успішність громадсько-політичної та професійно-виховної діяльності.

Показником рефлексивного компонента в структурі готовності до громадської діяльності є сформованість рефлексивної позиції (характер оцінки себе як суб'єкта громадської діяльності).

Виявлено особливості формування лідерських якостей майбутніх учителів у процесі навчання, а саме: збагачення мотивами лідерства; засвоєння майбутніми вчителями системи знань про лідерство, яка є

складником загальної системи знань гуманітарних спеціальностей; інтегрування лідерських умінь з педагогічними вміннями на основі їх схожості; набуття лідерської позиції майбутнім учителем в процесі діалогічної взаємодії викладача і студентів, яка є характерною ознакою дисциплін гуманітарних спеціальностей. Перспективним є вивчення прояву гендерних особливостей майбутніх учителів в лідерстві.

Огляд наукових праць засвідчує, що формування особистості майбутніх учителів у процесі навчання проводиться за кількома напрямками: розвиваються необхідні професійні здібності; вдосконалюються, «професіоналізуються» психічні процеси, досвід; підвищується почуття обов'язку, відповідальність за успіх навчання, окреслюється індивідуальність студента; формуються професійні якості; збільшується змістовна частка самовиховання студента у формуванні якостей, досвіду, необхідних йому як майбутньому спеціалістові; зростає професійна самостійність і готовність до майбутньої практичної роботи.

Таким чином, на основі аналізу позицій учених щодо категорії «професійні якості» вироблено власне бачення цього поняття. Під професійними якостями ми розуміємо низку важливих якостей майбутніх учителів, які сприяють успішному виконанню навчальної діяльності, ефективному розв'язанню навчальних завдань, особистісно-професійному зростанню й удосконаленню.

У педагогічній діяльності особистість учителя відіграє вирішальну роль, тому можна говорити про необхідність формування у майбутніх учителів не тільки професійних, а професійно-особистісних якостей, що набуває особливої актуальності в сучасних умовах розвитку української системи освіти та переходу її на Європейські освітні стандарти.

Зміст педагогічної діяльності висуває до вчителя низку специфічних вимог, що змушують його розвивати певні необхідні та обов'язкові особистісні якості як професійно значущі. Ці якості, у свою чергу, реалізуючись у діяльність педагога та забезпечуючи успішність педагогічної діяльності набувають специфічного професійного забарвлення – вони є необхідними для виконання функцій педагога. А виконання цих функцій тренує і розвиває їх саме з студентського навчання. Особливо потрібно звертати увагу на студентів-лідерів академічної групи, тому що вони є основою навчально-пізнавального процесу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Платонов К. Структура и развитие личности : монография / К. Платонов. – М. : «Наука», 1986. – 255 с.
2. Мерлін В. Общая психология : навчальний посібник / В. Мерлін. – М., 1976. – 423 с.
3. Крутецький В. Психология : навчальний посібник / В. Крутецький. – М., 1962. – 498 с.
4. Семченко Н. О. Психогимнастика в тренинге / Н. О. Семченко,

- Н. Ю. Хрящевой. – СПб. : «Ювента», Институт Тренинга, 1999.
5. Коменский Я. А. Избранные педагогические сочинения / Я. А. Коменский. – М. : Учпедгиз, 1965. – 426 с.
  6. Карпов А. В. Психология принятия управленческих решений / А. В. Карпов, В. Д. Шарикова. – М. : Юристь, 1998.
  7. Маркова А. К. Психология профессионализма / А. К. Маркова. – М. : Знание, 1996.
  8. Бабанский Ю. К. Оптимизация процесса обучения. Обще дидактический аспект / Ю. К. Бабанский. – М. : Педагогика, 1977. – 254 с.
  9. Гриньова В. М. Формування педагогічної культури майбутнього вчителя (теоретичний та методичний аспекти) / В. М. Гриньова. – Х. : Основа, 1998. – 300 с.